

PANORAMA BĂTĂLIEI DE LA WATERLOO ȘI...BĂTĂLIA AȘA CUM A FOST

Dr. Adrian-Silvan Ionescu

Bătălia de la Waterloo este o enigmă. Ea e la fel de nelămurită și pentru cei ce-au câștigat-o, ca și pentru cel ce-a pierdut-o. (...) Pentru noi Waterloo nu este decât ziua uluitoare a libertății.

Victor Hugo

De 185 de ani, localitatea Waterloo a intrat în istorie ca locul epocalei bătălii care a pus capăt marelui vis al lui Napoleon de a crea o Europă unită sub sceptrul său. Aspirațiile sale au prins viață abia în contemporaneitate, când globalizarea a devenit o realitate. După cum se știe, micul sat Waterloo nu a avut nici un rol în timpul confruntării dintre armatele Primului Imperiu și cele ale coaliției anti-franceze. Se afla la oarecare distanță de câmpul de luptă, așa cum remarca, la aproape 30 de ani după aceea, Victor Hugo: „Fără să fi contribuit în vreun fel la bătălie, Waterloo a rămas la o jumătate de leghe departe de ea. Mont-Saint-Jean a fost bombardat. Hougomont a ars, Papelot a ars, Plancenoit a ars, Haie-Sainte a fost luat cu asalt, Belle-Alliance a văzut îmbrățișarea celor doi învingători; numele acestor localități abia sunt cunoscute; iar Waterloo, care n-a luat de loc parte la luptă, are toată cinstea.”¹ Decizia ca lupta să ia numele localității acesteia i-a aparținut ducelui de Wellington care a considerat că Waterloo poate fi pronunțat mai ușor de britanici.²

La scurt timp după instaurarea păcii, s-a luat hotărârea ca, în acest

loc, să fie ridicat un monument care să comemoreze victoria reputată asupra lui Napoleon. În consecință, relieful locului unde s-a dat bătălia, inițial vălurit și străbătut de multe viroage care au îngreunat evoluția trupelor beligerante – spre a nu mai vorbi despre fatidicul „drum adâncit” care a frânt începutul șarjei cuirasierilor³ - a fost modificat, între 1824 și 1826, într-o câmpie oarbă prin nivelarea rezultată din adunarea pământului necesar edificării mamelonului surmontat de leul de fier, înalt de 4,45 m și cântărind 28 tone, operă a sculptorului Van Geel din Malines. Movila Leului a fost ridicată în locul unde a fost rănit, în momentul când a încercat să oprească atacul Gărzii Imperiale franceze, tânărul prinț Wilhelm de Orania - fiul proaspătului rege al Țărilor de Jos, Wilhelm I -, care primise comanda Corpului I al armatei lui Wellington. Pământul a fost cărat în spinare, în coșuri, de femeile din Liège. Movila are o înălțime de 41 m și se poate ajunge la vârf, unde se află leul, urcând cele 228 de trepte. De acolo poate fi privit, de jur împrejur, locul de bătaie. Panouri cu explicația mișcării trupelor sunt plasate lângă parapetul metalic. Când, după ani,

¹Victor Hugo, *Mizerabili*, Traducere de Lucia Demetrius și Tudor Mănescu, Editura Minerva, București, 1971, vol. II, p.80

²Jacques Logie, *Waterloo. De la bataille à la légende, „Napoleon Ier. Le Magazine du Consulat et de l'Empire”, Hors Série No.7/Juin 2007, p. 71; Alessandro Barbero, Bătălia. Așa a fost la Waterloo, Editura Bic All, Timișoara, 2005, p.369*

³Victor Hugo, *op.cit.*, p. 45-46

Clădirea Panoramei

ducele de Wellington a făcut o izită la Waterloo, a fost indignat că i-a fost schimbat câmpul de luptă.

Cu câțiva ani în urmă, a fost tradusă în românește cea mai amplă și mai corectă sinteză privind desfășurarea confruntării dintre armata franceză și trupele coaliției, Bătălia. Așa a fost la Waterloo (Ed. Bic All, Timișoara, 2005), datorată istoricului și romancierului italian Alessandro Barbero – lectură esențială pentru oricine este interesat de acest subiect.

La baza mobilei a fost ridicată, la începutul secolului XX, o construcție de plan circular în care a fost instalată panorama bătăliei, menită a marca aniversarea centenarului evenimentului, ale cărui ceremonii se pregăteau pentru anul 1915 dar care nu au mai avut loc din cauza izbucnirii unui alt conflict armat ale cărui proporții au depășit

cu mult campaniile napoleoniene, Războiul cel Mare.

Pictura, lungă de 110 m și înaltă de 12 m, a fost terminată în 1912 iar autorul ei a fost Louis Dumoulin, pictor al Marinei franceze, ajutat de alți câțiva artiști, Robiquet, Malespina și Desvarreux. Fiind executată de plasticieni francezi era evident că ea trebuia să reflecte punctul de vedere franțuzesc. Așa că a fost ales momentul culminant al bătăliei, din jurul orei 16, când mareșalul Michel Ney, fără bicorn, cu uniformă descheiată și un epolet tăiat de o lovitură de sabie, a preluat personal comanda șarjei cavaleriei. O panoramă care reprezenta punctul de vedere englezesc asupra confruntării fusese executată imediat după luptă și expusă, multă vreme, la Londra dar a dispărut încă din secolul al XIX-lea. Panoramele erau, în acel veac,

Clădirea Panoramei văzută de pe Movila Leului

o distracție populară foarte gustată dar, adesea, cădeau pradă focului declanșat în barăcile din lemn unde erau prezentate sau se deteriorau în timpul strângerii și al transportului dintr-un loc într-altul, pentru că, de cele mai multe ori, se aflau în proprietatea unui antreprenor ce voia să scoată un profit maxim din investiția făcută și le itinera în diverse orașe, ca atracție de bălci.

În spațiul ce precede panorama, vizitatorii sunt introduși în subiect

prin documente de epocă, prin informații despre situația politică și militară a Europei din acel moment, pot vedea armament, echipament și uniforme contemporane luptei, portrete de comandanți, litografii și picturi inspirate de conflict. Apoi pătrund în rotunda unde se află magistrala pictură bataillistă a cărei realizare necesită cunoștințe speciale de perspectivă, de tactică militară, de dotare a trupelor și nu în ultimul rând, de fizionomie umană de epocă pentru că tipologia combatanților de la 1815 era cu totul alta decât aceea a contemporanilor pictorului. Pentru a accentua iluzia optică, pictura deja măiestru așternută ca să dea sugestia profunzimii, avea plasate în prim plan piese reale de artilerie, roți și chesoane dezmembrate, arme pierdute, garduri, cuirase, căști și mulaje de cai sau de soldați morți. O dezlănțuire de trupuri umane și animale surprinse în furia încleștării pe viață și pe moarte produc un

Panorama - Maresalul Ney conducand atacul

Panorama - șarja cuirasierilor francezi

turbion copleșitor pentru ochiul vizitatorului. Un fond sonor în care se împletesc sunete de goarnă, voci, detunături, zăngănit de săbii, ropot de copite contribuie, în chip admirabil, la efectul general. Dar aceasta nu era tot și, pentru a ne împărtăși din experiența reală a frontului, am hotărât să luăm parte la reconstituirea luptei ce se desfășoară, de un deceniu, într-a doua decadă a lui Cireșar, în weekendul cel mai apropiat datei inițiale, 18 iunie. (Un alt motiv – nu însă cel definitoriu - de a ne alătura fanilor epocii napoleoniene din întreaga lume era și tentanta perspectivă a intrării libere la panoramă și la Movila Leului ce era acordată tuturor celor care purtau uniformă de epocă, fie ea dintr-o tabără sau din alta.)

Fascinați de mitul napoleonian și dornici a ne mai adăuga un galon la uniforma deja copleșită de onoruri și distincții primite pentru participarea la alte reconstituiri

de bătălii din istoria modernă și contemporană (vezi „Revista muzeelor” nr.2/2006 și nr. 2/2008) ne-am luat echipamentul necesar și am plecat spre Waterloo. Nu mergeam cu gânduri ascunse, ca Thénardier cel ce jefuia, în bezna nopții, soldații căzuți pe câmpul de onoare; și nici nu ne arogam, la fel ca el, grade fictive care, mai apoi, să ne dea motivul de a deschide o cârciumă cu firma Au Sergent de Waterloo, așa cum își descrie Victor Hugo personajul malefic și destinul acestuia în romanul „Mizerabili”⁴. Mergeam, cu inimă zglobie de simpli soldați, să ne batem pentru Împărat și pentru gloria Franței!

Era vineri 20 iunie (două zile diferență față de data bătăliei). Am ajuns după-amiaza la Plancenoit, locul unde era stabilită tabăra franceză. Am găsit un campament în curs de constituire: în iarbă erau înfipti țăruiși de care erau întinse sfori ce delimitau spațiul destinat așezării corturilor. Am

⁴Victor Hugo, op.cit., p. 45-46

Panorama - șarja lăncierilor roșii

fost primiți, prietenește, de Jan De Coster, președinte al organizației care se însărcinase cu gestionarea evenimentului și care, în cadrul reînscenării, purta numele de capitain Sacristain de la 8-eme Demi Brigade. Înalt și slab, o figură simpatcă, glumeată, cu bicornul pus cam pe-o sprânceană, de sub care, la spate, se ițea părul șaten strâns legat, cu o panglică neagră, într-o coadă lungă. El ne-a indicat locul unde să ne așezăm și ne-a oferit un cort. Pentru a ne așterne culcușul ne-am servit, din belșug, cu paie luate dintr-un stog enorm

pe care se zbenguiau câțiva copii voioși folosindu-l drept derdeluș. Ne-au fost date și lemne pentru a ne aprinde focul. Am ales câteva buturugi pentru a ne sluji de masă și scaune.

În fața corturilor vecine era deja o intensă activitate: unii își scoteau hainele civile, moderne, și îmbrăcau

Movila Leului

Împărțășania de dimineață

Sapeur insetat

Caporalul și familia sa

Toboșari britanici

uniforme, alții își curățau armele sau își lustruiau încălțăminte, un toboșar strângea corzile pentru a întinde mai bine pielea instrumentului său. Ne-am pus și noi uniforme și am plecat să inspectăm tăbăra. O alee despărțea două șiruri de corturi. Pe aceasta fuseseră săpate gropi la distanțe egale, în care se aprinseseră focuri strașnice pe care deja sfârâiau tigăi sau abureau ceaune mari, înnegrite de vreme și de îndelungă folosință, supravegheate cu ochi expert de vivandiere aprige. Soții lor, doar în pantaloni și veste albe, încălțați cu saboți iar pe cap cu boneta de cazarmă dată pe ceafă, despicau lemne sau aduceau apă. Mulți țineau între dinți pipe albe, de lut. Dar erau și câțiva care, ignorând epoca în care se „mutaseră”, nu se puteau abține să nu-și aprindă o țigaretă cu filtru. Totuși, alte

semne ale contemporaneității nu se prea vedeau: telefoanele celulare, ceasurile de mână sau ustensilele de bucătărie din plastic ori inox fuseseră eliminate, spre lauda participanților ce se putuseră abstrage din realitatea imediată.

Ceva mai departe, peste drum de tabăra infanteriei, era tabăra cavaleriei. În fața corturilor, pe capre de lemn, erau așezate șeile, șabracele și restul harnășamentului; alături erau rezemate cuirase și săbii iar în gârziile acestora erau înfipite căști sau căciuli. Vinătorii călări din gardă se plimbau, cu mâinile în buzunare și pipele între dinți, îmbrăcați doar în veste peste cămășile albe sau cu dolmane cu brandemburguri pe umeri dar având pe cap boneta de cazarmă – comoda bonnet de police, atât de asemănătoare cu o scufie de noapte, a cărei flamă, însă, nu era lăsată să

Cimpoierii scoțieni

atârne pe-o parte ci era vârată sub clapele late și doar ciucurele era scos în față.

Sursa de apă potabilă – un furtun prins la țeava unei cișmele – se afla chiar lângă caii legați la conovăț. Pentru a te aproviziona trebuia să-ți faci curajul de a înfrunta riscul să primești o copită undeva trecând printre bidivii ce fornăiau nervoși; apoi să te proptești pe cele câteva cărămizi bine înfipite în nămolul

ce mustea în jur și să întinzi mâna pe sub un gard de sârmă ghimpată spre a ajunge să-ți umpli plosca. Am înfruntat toate riscurile pentru a ne potoli setea. Ulterior am descoperit că, în imediata apropiere, se afla o „adăpătoare” mult mai accesibilă și mai plăcută unde se adunaseră mai toți combatanții: o cârciumioară volantă, amenajată într-un hambar, unde se putea bea, la discreție, bere sau vin. Doar bani să-ți mai

Cosette cărând gunoiul

fi rămas din ultima soldă! Din păcate, cârciumarul era un adevărat Thénardier ce nu dădea băutură pe datorie ci doar cu bani peșin - spre regretul multora nu primea monetă istorică, napoleonii din vremea Imperiului (și nici chiar ludovicii Vechiului Regim) ci doar euro... O! dulce țărâm al globalizării!

Spre seară, tabăra s-a mărit cu un masiv contingent de ruși care urmau să constituie o unitate lituaniană din armata lui Napoleon. Erau mulți, foarte mulți. Și-au întins corturile la extremitatea taberei, unde era încă destul loc liber. Mișunau, ca furnicile, în sus și-n jos, în grupuri mici sau mai mari – parcă se temeau să nu se rătăcească - și aduceau fân și lemne, cu roabe primitive sau pe prelate. După sosirea lor s-a și terminat întreaga provizie de paie și buturugi! Era de așteptat acest lucru pentru că ei amplificaseră cu încă o treime efectivul forțelor franceze.

Generalul Kellermann în fruntea cuirasierilor

Curând s-a lăsat întunericul. Grupurile s-au strâns în jurul focurilor, discutând cu însuflețire și gesticulând larg, cu lingura de lemn sau cu stacana de cositor în mână. În fața fiecărui cort era câte un felinar ce pâlpâia, prietenos, aninat de un cârlig de fier înfipt în pământ. Focul trosnea iar scânteile se înălțau spre cerul nopții ca niște artificii sărbătorești. Începuse să

Împăratul, mareșalul Ney și statul major

Napoleon I în cortul său

Capitanul Jacob admirând Movila Leului

bureze dar nimeni nu se sinchisea. Cântece și râsete voioase se ridicau din toate colțurile taberei. În lumina șovăielnică a flăcărilor, totul devenise spectral. Încet-încet, tabăra s-a cufundat în liniște.

Am dormit excelent pe paiele moi și în aerul curat ce pătrundea prin deschiderea cortului. Avusesem norocul să nu petrecem o noapte de nesomn, în ploaie, pe pământul gol, cum li se întâmplase combatanților din ambele tabere în 1815. Nu a fost necesar să sărim din culcuș la sunetul goarnei căci ne trezisem

demult la lumina soarelui de vară ce aburea foaia albă a cortului. Am lua un mic dejun frugal din merindele aduse de acasă: cârnați uscați și o felie zdravănă de pâine neagră. Iar, în loc de ceai ori cafea, am băut apă, că așa e la vreme de război! Ceilalți camarazi, îngrijiți cum se cuvine de femeile ce-i însoțeau, se regaleau cu omlete și sorbeau cafele fierbinți dar, de bieții românași pierduți printre străini, cine să se ocupe...

Ofițerii și-au făcut apariția și au adunat trupa. Am fost incluși într-o unitate „internațională”, Regimentul

Artileria prin orz

Tun în acțiune

Britanicii și comandantul obez

85 infanterie de linie, format din belgieni, olandezi, italieni, spanioli, câțiva englezi și noi, valahii. Aceeași diversitate era și în uniforme și în însemnele regimentare de pe ceacourile soldaților. Făceam parte din secția a doua a celui de-al patrulea pluton. Căpitanul nostru era un american cu barbă scurtă, roșie, înspicată și chelie ascunsă sub bicorn. Explicând planul de luptă și programul ce urma să-l îndeplinim, se adresa oamenilor în engleză iar vorbele sale erau traduse în franceză, olandeză și flamandă de un sergent rotofei și poliglot, îmbrăcat cam neglijent, cu o jachetă albă peste care avea trecută cureaua de care erau prinse baioneta și sabia, și ținând în mână o nuielușă. Căpitanul dădea, totuși, ordinele în franceză, dar cu accentul de rigoare. S-a făcut instrucție și comenzile au fost executate foarte

corect. La un moment dat, pe lângă noi au trecut, în galop, trei călăreți. Unul mi-a atras atenția imediat: era înalt, subțire, cu favoriți roșcovani, uniformă cu epoleți și broderii aurii iar pe cap purta un bicorn cu galon de fir și bordură de pene albe, de struț. Toate aceste elemente desemnau o treaptă foarte înaltă a ierarhiei militare.

E Ney! șoptește camaradul de lângă mine. Era chiar „bravul bravilor”, mareșalul Ney!

După vreo oră de instrucție ni s-a dat liber. Un camarad ne-a informat ca, la Hougoumont, este un târg unde ne puteam completa echipamentul. Trupele aliate, britanice și belgiene, erau așezate în incinta Castelului de acolo. Așadar ne-am aventurat în plină tabără inamică. Dar nimeni nu s-a sinchisit de aceasta și am fost primiți în mod amical. De fapt, toți erau atât de

Salva franceză

Câmpul de luptă

Careul britanic așteptând atacul cavaleriei franceze

ocupați cu pregătirile și instrucția încât nu dădeau atenție celor câteva zeci de „dușmani” care pătrunseseră printre ei. Aceeași activitate febrilă stăpânea locul: gradații își muștruluiau subordonații, niște scoțieni își împleteau unii altora pletele în cozi, alții își aranjau ținuta sau stăteau tolăniți pe iarbă după ce-și luaseră micul dejun. Focurile încă fumegau. Trei pipers scoțieni suflau, cu foc, în cimpoaiele lor.

Un vajnic susținător al coaliției antinapoleonice plantase în fața cortului o mascotă cu mesaj premonitoriu: pe o cruce minusculă era răstignit împăratul în vreme ce, la picioarele sale, stătea de strajă un soldat britanic de aceleași dimensiuni.

Două fete de 4 și 6 ani, încălțate cu saboți, trăgeau cu greu, un cărucior în care era un sac cu gunoi. Cu chipuri angelice, încadrate de

Garda imperială pornește la atac

Împăratul pe front

cârlionți blonzi, copilele păreau modelul ideal al lui Victor Hugo pentru Cosette din romanul deja citat mai sus.

Sub un cort larg erau întinse mese de lemn pe care fuseseră așezate mărfuri: amnare, cremene pentru pușcă, felinare, tacâmuri de fier, blide și câni, pipe de lut, catarama, curele și cartușiere, încălțăminte de

piele sau saboți de lemn, mănuși de lână sau mănuși albă, pentru mare ținută, și tot ceea ce-i era necesar soldatului în campanie putea fi achiziționat de acolo, la prețuri convenabile. Am cumpărat și noi saboți și pipe de lut, ca să beneficiem de minimele comodități și plăceri ostășești din clipele de repaus: aerisirea picioarelor ostentate

Vive l'Empereur!

Grenadierul A.S. Ionescu înainte de luptă

de marș – căci doar ele sunt bunul cel mai de preț al infanteristului! – și fumatul unui tutun bun.

Tot acolo era punctul de adunare al ofițerilor superiori și de stat major - expoziție strălucitoare de uniforme, fireturi, penaje și decorații.

Ne-am deplasat apoi la ultimul cartier general al lui Napoleon unde era în plină desfășurare o ceremonie de înălțare la grad de caporal a soldaților merituoși la care asista și împăratul, mareșalul Ney și tot statul major. Rustam, mamelucul împăratului, se afla tot timpul în preajma stăpânului, fie călare, fie pe jos. Purta turban vârgat, vestă verde și șalvari roșii, evidențiindu-se prin

exotismul veșmântului său oriental de restul uniformelor, în tonuri la fel de puternice. După ceremonie, Napoleon s-a retras în cortul său spațios, și-a scos pălăria și redingota gri și s-a trântit, comod, pe un scaun pliant, de campanie. Iar oaspeților de vază ce asistaseră la eveniment – oficialități locale contemporane, susținători și binefăcători ai manifestării – le-a fost servită șampanie de valeți imperiali, în livrele galonate și cu peruci pe cap.

Ne-am întors în tabără iar la orele 15 s-a sunat adunarea pentru a fi trecuți în revistă de împărat. Pe un cal alb, a mers la pas prin fața noastră, privind cu atenție și simpatie, fiecare chip, zâmbind ca la întâlnirea cu niște prieteni dragi. (Memoria Împăratului era proverbială și este știut că putea să cheme pe nume pe oricare dintre militarii care se remarcaseră în luptă și pe care-i răsplătise). Uralele

Grenadierul A.S. Ionescu după luptă

au izbucnit, spontan, din toate gătejurile. În suită se aflau mareșalul Ney, generalul Kellermann, purtând cuirasă și bicorn, câțiva ofițeri de stat major și, evident, Rustam.

La plecarea comandanților s-au rupt rândurile și ne-am întors la corturi unde am beneficiat de câteva ore de odihnă. Căldură se întetise și era greu de suportat, atât afară, cât și la umbra de sub cort. Câțiva voluntari s-au adunat la sergent pentru a rula cartușele din hârtie de ziar, umplute cu pulbere neagră, ce urmau a fi folosite curând. La orele 18 ne-a fost distribuită această muniție: fiecare soldat se apropia de sergent, ridica ușor capacul cartușierei iar acesta îi vâra înăuntru circa 20 de cartușe. Pentru că amicul meu se îndeletnicea cu fixarea cremenei în cocoșul puștilor, am primit și muniția sa. Dar, pentru că nu încăpea toată doar în cartușiera mea, am luat-o în... bonetă: sergentul, un durduliu generos – dar voind să și scape de restul de muniție deja împachetată – mi-a umplut boneta cu tot ce mai rămăsese neîmpărțit celorlalți, adică vreo 35-40 de cartușe. Acum să te ții fusiladă!

Am fost încolonați și am pornit într-un marș de vreo 7-8 kilometri, cu întregul armament și echipament, spre câmpul de luptă. Toboșarii, printre care erau și câțiva băieți în vârstă de 6-7 ani, țineau cadența. Un caporal chipeș, însoțit de nevastă și de fiica adolescentă, ne îmbărbăta cântând, cu glas melodios, „La Carmagnole” și „Auprès de ma blonde”. Noi ne alăturam la refren. Din când în când, eram opriți pentru a ne mai odihni dar și pentru a face

loc să treacă trupele călări. Dintr-un imbold firesc de camaraderie, se aclama „Vive la cavalerie” sau, după caz, „Vive les cuirassiers” ori „Vive les hussards”. Călăreții ne zâmbeau cu satisfacție și recunoștință.

Coloana infanteriei era urmată de un mare grup de femei, soțiile combatanților, toate îmbrăcate în haine de epocă și pe cap cu câte un bonetă albă, scrobită, sau o pălărie cu pene, uneori chiar bicorn militar. Unele aveau și copii cu ele. Ca brave urmașe ale lui Madame Sans-Gêne, se făceau utile dând apă sau bomboane celor osteniți – iar aceștia nu erau puțini. În preajma câmpului de luptă, acest cortegiu în fuste a fost oprit și, în ciuda protestelor, îndepărtat de jandarmi din fața pericolului.

Când am ajuns noi, lupta deja începuse. Niște artileriști piperniciți trăgeau, cu mare efort, tunul și-l așezau în baterie chiar în stâng noastră. Au deschis focul: bubuiturile ne asurzeau iar fumul ne învăluia, înecăcios. Împăratul și aghiotanții săi observau lupta din spatele nostru. Imediat s-au înălțat urale de „Vive l'Empereur!” iar el ne-a făcut un semn prietenesc, fluturând mâna în care ținea cravașa.

Am înaintat și ni s-a ordonat să încărcăm armele – încărcarea în 12 timpi. În fața noastră, pe cerul asfințitului, se profilau englezii comandați de un ofițer obez. Din când în când, linia roșie a uniformelor lor dispărea în norul de fum alb al împușcăturilor. Am tras și noi o slavă. Subofițerii încercau să păstreze formația. Ne împingeau de la spate spre a fi

cât mai strânși unul în altul, umăr la umăr, și lipiți de trăgătorii din prima linie, pentru eficiența unui foc concentrat dar și pentru a evita accidentele de la pușca vecinului. (După luptă, amicul meu român avea părul părilit la tâmpla stângă și pe ceafă de la exploziile pulberii din tigăița puștii soldatului de lângă el.) S-a ordonat foc de voie și fiecare trăgea cât putea de des. Deodată, pușca tovarășului meu a bubuit mai puternică decât de obicei iar reculul a făcut ca patul să-i sară din umăr, înspăimântător de periculos, spre falca mea, care mă aflam în spatele său, în linia a doua. Dacă nu m-aș fi ferit probabil că eram unul dintre primii răniți ai luptei. Nu am aflat care a fost cauza acelei grozave detunături, probabil un cartuș cu o cantitate mai mare de pulbere sau o încărcare neatentă, de două ori succesiv, fără slobozirea armei.

Fumul gros, cu gust acrișor, ne învăluise. Totul mirosea a pucioasă. Ochii începuseră să ne usture. Soldații erau negri pe mâini și pe față de la fumul împușcăturilor; dăre negre de pulbere le înconjurau buzele pentru că hârtia cartușului era ruptă cu dinții. Mie mi s-a blocat pușca după câteva focuri, fapt obișnuit în acea epocă. Nu am mai putut trage dar am rămas în formație și m-am păstrat relativ curat. Un camarad cam șleampăt, pe a cărui față se amestecase praful de pușcă și sudoarea și se formase un strat gros și lucios de parcă ar fi fost uns cu cremă de ghetă, m-a întrebat, cam ironic: „Ești curat încă?” (Se pare că mulți făceau un titlu de mândrie din a fi murdari, ponosiți și nerași, spre a semăna

mai bine cu soldații lui Napoleon din timpul celor 100 de zile. Chiar în fața mea mășăluia nu camarad mărunțel, cu pantalonii de un crem îndoielnic, plini de noroi și peticiți, uniforma ferfeniță, ca și când ar fi dormit în ea, iar pe cap cu un ceacou turtit, așezat peste o scufie de noapte, cu picățele roșii. De raniță, pe lângă cana de tablă, atârna și un jambon; altul avea o găină, încă nejumulită, „rechiziționată” din ograda vreunui sătean – evident, toate erau butaforie căci, la canicula verii, alterarea ar fi fost iminentă.)

Ne-am retras în sat și luptele au continuat pe străzi. Mareșalul Ney, descălecat, cu părul vâlvoi și sabia în mână, conducea ultima rezistență. S-au încins lupte corp la corp. Un sapeur uriaș, ce mirosea a băutură – căci încă de când pornisem în marș se împărtășise din ploștile unora dintre camarazi – făcuse prizonier un englez la fel de voinic ca el și încerca să-l doboare trăgându-l de cureaua cartușierei. Niște scoțieni săriseră să-și salveze tovarășul. Am încercat să-l ajut pe vlăjganul sapeur, dar britanicii ne-au copleșit și l-au eliberat pe pușcașul regal. Eram cu toții obosiți. Mulți dintre cei vlăguți se aruncaseră la pământ și făceau pe morții. Vivandierele, cu făclii în mâini, se strecurau printre ei și-i întorceau cu fața în sus, ca pentru a-i recunoaște.

Se făcuse ora 21, se întunecase și lupta a încetat. Am fost încolonați și, în aplauzele publicului, am pornit în marș pe același drum. Greu la întoarcere! Nu s-a mai păstrat nici formația, nici cadența. Puștile grele erau duse de fiecare cum îi venea mai la îndemână, ca pe o lopată sau

Valahii la Waterloo

ca pe o măciucă, pe umăr. Ajunși în tabără mulți au căzut, adormiți, pe maldărul de paie, fără a se mai spăla ori a mânca. Alții au mai găsit puterea să meargă la „adăpătoare”, să-și umezească, cu o cană de vin, gâtul uscat de praful și de uralele din timpul zilei. Împleticindu-se, unii se îndreptau, prin întuneric, spre gardul de sârmă pentru a se ușura. Așa e la război!

Din cauza efortului din ajun, a doua zi dimineața, uniforma era încă umedă de transpirație. Am întins-o la soare, pe cort, spre a se zvânta. Dar nu a avut timp să se usuce complet căci s-a sunat adunarea. Plutonul de voltijori de lângă noi a îngenunchiat pentru „împărtașania” de dimineață: o vivandieră rumenă și surâzătoare, cu șorț alb dinainte și pălărie cu pene, a trecut pe la fiecare soldat „cucernic” și i-a turnat un păhărel de rachiu din butoiușul ce-l avea la șold, spre entuziasmul trupei care, astfel, își recăpăta bărbăția și abnegația.

Apoi am fost încolonați și iar am plecat la luptă. Deși era încă

devreme soarele deja dogorea. Tot echipamentul ni se părea mai greu decât în ziua precedentă: ranița, cartușiera, plosca făcută dintr-o tărtăcuță și, mai ales, pușca. Pentru a se mai răcori, soldații mergeau cu capul descoperit și-și pusese răcoarele în țeava armei. Marșul a fost oprit de mai multe ori, pentru odihnă. Unii se așezau pe marginea drumului, să-și tragă suflul, alții se înghesuiau la umbra celor câțiva arbori de pe partea opusă și se răcoreau cu un gât de apă din ploscă.

La una dintre aceste opriri îl observ pe Jacob – un polonez, expert incontestabil în epoca lui Napoleon, care slujește drept consultant științific al acestor reconstituiri – cum privea Movila Leului. Întors cu spatele spre trupe, uniforma lui sobră de ofițer de stat major, se profila pe aburul ce se ridica deasupra câmpiei. Cu bicornul purtat „en bataille” (tranzversal pe cap) părea însăși întruparea Împăratului meditând la vremelnicia succesului în fața monumentului victoriei britanice.

Am ajuns pe un teren agricol din preajma Castelului Hougoumont. Înaintam cu greutate prin lanurile de orz înalte până la burta cailor. De cealaltă parte a câmpului se vedeau fluturând, semețe, steagurile britanice pe care se suprapuneau cele două cruci, ale Sfântului Gheorghe și Sfântului Andrei. Artileriștii iar și-au tras, cu greu, tunurile lângă noi și ne-au încadrat. Cuirasierii și vânătorii călări francezi au pornit la atac, conduși de mareșalul Ney și susținuți de uralele infanteriei. Cred că ei se distrau cel mai bine căci porneau chiuind la galop și glumeau între ei ori cu englezii care formaseră careul. Dar mai sufereau și accidente uneori: un cal s-a împiedicat și, în cădere, și-a prins călărețul dedesubt. Armăsarul s-a ridicat imediat și a luat-o la goană fără stăpân care a rămas la pământ. Deși momentul era dramatic, sergentul nostru, a glumit, spre a ne încuraja: „Vedeți? E mai bine la infanterie: ești pe propriile picioare...”

Din rezervă, cum ne aflasem până atunci, am fost duși în prima linie. Camarazii strigau „Mort aux angalses!” și descărcau armele spre tunicile roșii. Din flanc am fost atacați de belgieni și ne-am apărat, cu furie, până a intervenit cavaleria noastră și ne-a despresurat.

Am făcut câțiva prizonieri - unii fiindu-ne cunoscuți de la alte reînsenări, ne-am strâns mâinile și ne-am îmbrățișat. Apoi a urmat o șarjă a cavaleriei britanice asupra noastră și ne-am constituit în careu spre a rezista șocului. Nici urmă de Scots Greys în armata inamică și nici un comandant legendar precum ducele

de Uxbridge: cavaleria engleză era formată aproape exclusiv din amazoane drăguțe și surâzătoare ce abia își atingeau sabia de câte o țevă de pușcă de-a noastră, făcând gropițe în obraji când chicoteau de bucurie că ne atacaseră. Deși s-ar fi potrivit de minune cu această atmosferă destinsă, voioasă, ce nu aducea deloc a măcel final, atunci când am fost încercuiți și copleșiți, nimeni nu a strigat - precum generalul Cambronne, comandantul Bationului 2 din Regimentul 1 de Vânători din Vechea Gardă, cel din urmă care a rezistat puhoiului britanic - „Merde!”, cuvânt indecent căruia Victor Hugo îi consacră un adevărat eseu apologetic: „Să spui acest cuvânt și apoi să mori. Ce poate fi mai mare! (...) Omul care a câștigat bătălia de la Waterloo a fost Cambronne. Să trăznești cu un astfel de cuvânt tunetul care te ucide înseamnă să învingi. (...) Să faci din cel din urmă cuvânt cel dintâi, amestecând în el strălucirea Franței, să închei cu semeție Waterloo-ul ca pe ultima zi a carnavalului, să-l completezi pe Leonida cu Rablais (...) să ai de partea ta după măcel pe cel ce râde, e nespus de mult.”⁵

În linia trăgătorilor se strecurau și fotografii profesioniști pentru a lua imagini cât mai veridice. Spre a nu distona, erau uniformați sumar, ca necombatanți, dar înarmați cu aparate bune, cu obiective mari, ce păreau adevărate țevi de tun, pe care le ascundeau sub manta.

S-a dat semnalul încetării focului. Era deja ora prânzului și se făcuse foarte cald. Vivandierele se învârteau printre soldați și le dădeau apă ori, la cerere, le-o turnau pe

⁵*Ibidem*,
p. 62-63

capul înfierbântat și pe sub guler, pe spinare.

Încolonați, am trecut printre șirurile de spectatori ce ne ovaționau. La un moment dat, căpitanul nostru glumeț, a ordonat să facem front spre public, să punem baionetele la armă și să simulăm un atac. Noi am făcut câțiva pași spre spectatori, cu chipuri fioroase și urlând sălbatic. Dar ei nu s-au speriat ci, hohotind de râs la surpriza ce le-o făcusem, ne-au aplaudat!

Deși faptul istoric fusese cu totul altul, de data aceasta marele învingător părea a fi Napoleon. Englezii se făcuseră nevăzuți de pe câmp. Nu observasem a fi fost vreun interpret al lui Wellington în partea adversă. Împăratul, călare pe calul său alb, fără obișnuita-i redingotă gri ci în uniformă verde a școlii de la Brienne cu epoleții de aur pe umeri, a primit surâzător defilarea trupelor ce se retrăgeau de la locul luptei și se concentrau, de-o parte și de alta a arterei principale a localității Waterloo, chiar în fața cafenelei Wellington spre a-l aclama frenetic atunci când a trecut, însoțit de mareșalul Ney, de Rustam și de strălucitorul său stat major. Toți am dat onorul. Bătrânii cu barba colilie din Vechea Gardă aveau ochii scăldați în lacrimi de bucurie. Fanfara interpreta, viguros, marșul imperial și alte melodii din epocă. Un venerabil sapeur cu mustață răsucită și cercel în ureche – figură cunoscută nouă de la Austerlitz – făcea câțiva pași de dans și, imitând gesturile femeiești în această situație, își ținea, cu delicateță, colțul șortului alb și se învârtea în jurul puștii în țeava căreia își așezase căciula de

urs pe care, în final a sărutat-o, cu afecțiune, ca pe o ființă dragă.

Am revenit în tabără. De data aceasta nu am fost supuși suplicului unui nou marș ci, încărcăți în autobuze hodorogite, am fost duși la destinație. M-am prăvălit, epuizat, pe pătură. Nu am simțit când cortul a fost ridicat de deasupra mea – spre a fi înapoiat organizatorilor – și am rămas, fără apărare, sub razele toride ale soarelui. Dar am fost deșteptat de țâcănitul aparatului un fotograf ce își completa portofoliul de campanie cu imaginea unui grenadier ostent. Am crăpat un ochi și am privit, cam crunt, la acest paparazzo. „Nu te deranja... simte-te ca și când eu nici nu aș fi aici...” – îmi zise, împăciuitor, intrusul. Nu avea rost să mă enervez. El măcar își făcea meseria. Oricând ar fi putut veni oricine altcineva să mă inoportuneze: deja prin tabăra ce începuse să se strângă, mișuna un public curios ce, fără a cere voie, intra în corturi, băga degetul în resturile de mâncare din ceaunele răcite, atingea armele, harnașamentele și echipamentul soldaților, puneă întrebări naive și cerea informații despre viitoarea luptă. Lumea contemporană invadase intimitatea cazonă a devotaților urmași ai lui Napoleon. Însemna că visul se sfârșise și era cazul să ne îndreptăm, cu regret, spre casă. Dar ce magnifică experiență: război adevărat, nu joacă!

*Fotografii de Adrian-Silvan Ionescu
29-31 martie 2009
pt „Revista Muzeelor”*

THE WATERLOO PANORAMA AND ...THE BATTLE AS IT WAS

Abstract

The battle of Waterloo fought on the 18th of June 1815 was one of the most important events in the modern European history. Even though the fighting took place in several other spots such as: Mount-Saint-Jean, Chateaud'Hougoumont, Papelot, Plancenoit, and Haie-Sainte while the tiny village of Waterloo was spared, this very place was chosen by the Duke of Wellington for naming the battle. He thought that Waterloo sounded more British than the other names and was easier for his countrymen to pronounce correctly.

It was also in Waterloo that the imposing knoll with the cast-iron lion on top was erected in 1826. There was the spot where the young Prince Wilhelm d'Orange, son of King Wilhelm I of the Netherlands, was wounded trying to stop the attack of the French Imperial Guard. The women of Liège helped with the building of this knoll. They carried on their backs the soil dug from the battlefield. Thus the uneven ground of that field, full of ravines and ridges (to say nothing about the „Sunken Lane” which was such a formidable obstacle for the French cavalry charge which suffered such terrible casualties there), was turned into a plain, to the great distress of the Duke of Wellington when he visited it again years later. The Lion Hill is 40.50 metres high and has 228 steps leading to the top. The iron lion of 4.45 metres high and

weighing 29 tons is the work of the sculptor Van Geel of Malines.

During the first decade of the 20th century a circular building was erected at the foot of the hill to display the Waterloo Panorama. The painting is 12 metres high and 110 metres long and was completed in 1912 by Louis Dumoulin, assisted by three other artists, Robiquet, Malespina and Desvarreux. These preparations were meant to mark the hundredth anniversary of the battle of Waterloo in 1915, but all ceremonies were cancelled due to the outbreak of another war, World War I.

Any explanation of the battle, no matter how detailed, remains meaningless without experiencing the real nerve of fighting or the relaxing hours in the camp. Re-enactors from all over the world gathered on 21st and 22nd June at Waterloo for the „10ème Bivouac Napoléonien”. We, two Romanian re-enactors, packed our uniforms, cleaned our muskets and joined the party. We had a friendly reception from Mr. Jan De Coster, President of the A.B.R.R.Hi. who for this event was using the name and rank of capitain Sacristain de la 8-ème Demi Brigade de ligne. He kindly showed where to camp and lent us a tent. The French troops set up camp at Plancenoit and around the Dernier Quartier Général de Napoléon while the Anglo-Dutch troops were camped in the Hougoumont garden. The

re-enactors were provided with wood, straw, hay and water, as well as black gun powder. The organizers limited the participation to no more than 1.200 re-enactors. Each group had to provide its own food and cooking utensils. Women in white aprons and bright bonnets were already busy frying sausages or boiling the soldiers' soup. In the meantime their husbands or friends cleaned their weapons, polished the boots or adjusted their uniforms. It was getting dark. Fires were lit everywhere and jolly soldiers sat around them, mugs in hand and pipes in the corner of their mouths. Some sang old tunes. Others spoke loudly about former campaigns in which they fought. Soon, everyone went to sleep and a deep silence enveloped the camp. We immediately fell asleep on our straw beds with blankets on top. It was a restful sleep. To our great luck, the night before the battle is hadn't rained as in 1815.

The bugler sounded the *réveille* at 7 o'clock sharp. We were already awake an hour earlier for we were too excited to sleep late on such a day. After breakfast we were included in a multi-national company. Our comrades came from Italy, Belgium, Germany, United Kingdom, Spain and among them... we Wallachians. The captain was an American whose orders were swiftly translated into French, Dutch and Flemish by a plump, multi-lingual sergeant. A half-hour drill was enough to prepare us for the review. The sergeant smiled contentedly: in spite of our different nationalities we were all

full-fledged soldiers of the Empire. Napoleon might have been proud of us!

We were reviewed by Marshal Ney, „the bravest of the brave”. He passed by on horseback, with his glittering staff, at a slow trot. He had a commanding bearing. Slim and tall, with auburn whiskers, and wearing a dark blue tunic with stiff embroidered collar and golden epaulettes, Marshal Ney looked the part.

After the review we were dismissed. A French *voltigeur* informed us that there was a sutler at Hougoumont, in the British camp. Of course, we were not yet at war, so that we decided to go there. In the wide garden we found a camp like our own. A British drum major rehearsed with his bandsmen. Some Scotsmen were preparing their breakfast. One of them braided the pigtail of one of his comrades. Three colourful pipers toured the camp playing old warlike tunes. Sergeants drilled their subordinates.

Two blue-eyed, fair-haired little girls were dragging a heavily loaded garbage cart. For a moment I thought that, at least one of them was indeed Causette, the poor little girl from Victor Hugo's "Les Misérables".

The sutler opened his shop under a large tent in the middle of the camp. He was royally provided with everything necessary for soldiers during the campaign : thread and needles, buttons, clay pipes, linen shirts, leather or wooden shoes, stockings and gloves, canteens, earthen jars and mugs, tin pans,

cutlery, candles and lanterns, powder flasks and flint for guns, etc. We bought everything we needed at a convenient prices and left.

Our next stop was at the imperial headquarters where a pageant took place. The Emperor reviewed the troops and, when he saluted the soldiers, everyone shouted from the bottom of their hearts: „Vive l'Empereur!” Afterwards he retreated to his tent where a war conference was held with his generals. The entrance was guarded by grenadiers of the Old Guard, wearing huge bearskin caps. Rustam, the emperor's faithful mameluke bodyguard, proudly rode his Arabian thoroughbred in front of the admiring infantrymen. In the courtyard, Capitain Sacristain promoted to the rank of corporals some of his gallant soldiers of the 8-ème Demi Brigade.

We returned for lunch to our camp and, in the afternoon, the sergeant called for volunteers to roll cartridges. Then, each man got his amount of ammunition and was ready for the march. It was still hot. The American captain gathered his company and led it to the battlefield. The five-mile-march was tiring. To keep the infantrymen's pace, the drummers - among whom there were a few boys of six or seven years old - beat rhythmically. In order to revive his men a corporal sang „La Carmagnole” and other revolutionary songs. He had a nice tenor voice. Cantinières and other women who followed the column offered water and sweets to tired soldiers. Stops were made from time to time either for giving the

men a few minutes rest or to make room for the cavalry. Whenever a cavalry troop passed by, the infantrymen shouted joyously „Vive la cavalerie!”

In spite of the heat and the exhaustion, rank and file hurried to the sound of guns. The battle had already begun. Through thick clouds of gun smoke we perceived the thin red line of the British army. An odd thing which caught my attention was an obese officer who was in command of the Royal Fusiliers. On our side six unbelievably short French artillerymen passed the infantry dragging their heavy gun. They soon opened fire towards the enemy. We were also ordered to fire a volley. Our captain gave his orders in French but with a conspicuous American accent. We were ordered forward and soon we found ourselves in the front line, facing the Belgians. A bayonet charge followed and we withstood it bravely. Among our enemies were also some... friends whom we haven't met since our last participation to Passchendaele, in 2007. Instead of crossing arms with them, we exchanged cheers and shook hands. But this joyous state didn't last too long for we were ordered to withdraw. In perfect order we returned to the departure point. Bang! Bang! The fusillade was continuing intermittently. Suddenly my comrade's gun detonated with such a roar and the recoil was so strong the gun's butt left his shoulder and was about to hit me in the chin. To avoid the imminent accident I had to step aside to the left. Eyes wide opened and a

scared face, my Wallachian friend looked back to reassure himself that nothing wrong has happened. The explosion was probably caused by a double charge. Our hands and faces were black with gun powder. „Still clean?” I was asked ironically by a ragged rifleman at my left, whose face was covered with a thick mixture of sweat and black powder as if he has coated in shoe polish.

The hand-to-hand fighting continued on the streets and in the main square of the tiny village. By now many soldiers had already retreated. Marshal Ney, uniform in disorder, horseless and sword in hand, cried to the fleeing soldiers: „See how a Marshal of France can die!” It seemed that no one listened to him. A huge sapeur tried to take a stout British soldier prisoner. The first caught the Englishman by his white accoutrements and dragged him to the French lines. Three resolute ‘redcoats’ came running to their comrade’s rescue and managed to free him in spite of my helping hand to the tall sapeur.

It was getting dark. Lacking ammunition and being too tired to keep on fighting, many re-enactors played dead or wounded and lied down on the ground. The hill was dotted with their bodies. Cantinières and other camp female followers, torch in hand, searched among the ‘dead and dying’ as though looking for a lost husband, relative or friend. Anyway, the ‘dead’ came to life and the column moved slowly towards camp.

Unlike the night before, there was no singing and no merriment in

our camp. Except for some thirsty privates who went to have a beer or a glass of wine at the sutler’s, the rest fall asleep immediately.

We were wake up this time by the bugler for another day of fighting. Our uniforms were still wet with sweat from the previous day. I spread my coatee on top the tent, to dry. Mimicking the Sunday Eucharist, a smiling cantinière gave a sip of rum to each man from a voltigeurs company. Just to encourage them! After a swift and frugal breakfast we marched to the Chateau d’Hougoumont. Today the fighting took place in a field of barley near the castle. It was pretty difficult to advance through the waist-high barley and much harder than the other day for the artillerymen to bring their guns in. The battery was placed on our left and almost deafened us with its roar. The cuirassiers and other French cavalrymen charged the British squares again and again. But the British resisted. A horse fall upon his rider and the horseman remained motionless on the field. A 21st century ambulance came to his rescue. Our sergeant joked: „You see, it’s better in the infantry: at least, you can rely on your own feet!”

We had a few clashes with British and Belgian infantry alike. One time the British cavalry – formed mainly of pretty, smiling amazons clad in black hussar uniforms - attacked us and we were ordered to form a square. We bravely resisted in this way to their assault. Early in the afternoon a last burst of gun fire put an end to the fight. The

British left the battlefield while the French paraded in front of the emperor, shouting vigorously, „Vive l'Empereur!”

It looked more like a French victory than a British one. The ‘grand finale’ took place on the high street of the town, in front of the ‘Wellington Café’ (was it just a coincidence!?): the French troops were lined up on both sides of the street and the emperor followed by his magnificent staff reviewed them, while the band played the Imperial Anthem.

Back to camp we began packing. I was in such a state of exhaustion that I laid down on my red blanket while my Wallachian comrade was dismantling the tent. Even though the afternoon sun was quite hot it was impossible for me to change my position or move to the shade. A photographer came and took some snapshots of the ‘dying grenadier’ begging me not to be bothered by what he was doing. As long as real life intruded into our 19th century dream, maculating with its meager presence the oversized Napoleonic shadow, it was time for us to leave.

So was the battle of Waterloo!